Skaistākais zīriņš gada putna lomā

RUSLANS MATROZIS,
matruslv@inbox.lv

No visām zīriņu sugām tieši mazā zīriņa novērošana man sagādā vislielāko prieku, jo ieraudzīt to var samērā reti, turklāt tas ir skaists putns ar smalku balsi. Tas ātrajā lidojumā atgādina tauriņu un medījot izceļas ar žilbinošiem akrobātikas priekšnesumiem. Mazie zīriņi pavasarī pie mums ierodas savā košākajā vasaras tērpā piecās krāsās: knābis ir dzeltens ar melnu galu, melna "cepurīte" ar baltu pieri, ķermenis balts, bet spārni gaiši pelēki un kājas oranžas. Interesanti pieminēt, ka ziemas mēnešos, kad nav vajadzības izrādīties partnerim, knābis kļūst melns, kājas – tumšākas un daļēji arī pazūd melnā "cepurīte".

Sugas zinātniskais nosaukums *Sternula albifrons* tulkojams kā "zīriņš ar balto pieri" (latīņu valodā *albus* – balts, *frons* – piere). Nosaukums daudzās Eiropas valodās ir vienāds – "mazais zīriņš", kas labi raksturo atšķirību – pēc izmēra mazākais starp visām Eiropā sastopamajām zīriņu sugām. Pieaugušais putns sver ap 50 gramu, ķermeņa garums (mērot no knābja gala līdz astes galam) ir 21–25 cm – mājas strazda lielumā vai mazliet lielāks par svīri. Pēc izmēra, krāsojuma un balss sugu grūti sajaukt ar citām zīriņu sugām. Dzimumu vizuāli atšķirt nevar, bet riesta laikā pāra putnus var atpazīt pēc uzvedības: tēviņi mātītēm "bildinot" piedāvā zivtiņas, un, ja tās tiek pieņemtas, izveidojas pāris.

Mazo zīriņu zinātniski aprakstīja prūšu naturālists Pēteris Pallass (*Peter Simon Pallas*, 1741–1811) tieši pirms 260 gadiem (1764. gadā). Mūsdienu Latvijas teritorijā šo sugu pirmoreiz minējis (Kurzemes dzīvnieku sarakstā) Jelgavas ārsts, dabaspētnieks un Kurzemes provinces muzeja dabaszinātnisko kolekciju konservators Johans Lihtenšteins (*Johann Lichtenstein*, 1787–1848) gandrīz pirms 200 gadiem (Lichtenstein 1829), savukārt pirmās konkrētās ligzdošanas vietas aprakstītas tikai pēc 100 gadiem (divas ligzdas Buļļos 1929. gadā, t. i., uz Lielupes grīvas saliņām) (Grosse 1942).

Mazajam zīriņam ir trīs pasugas. Eiropā sastopama nominālā pasuga *S. a. albifrons*, visur tā ir reta un lokāla. Neskatoties uz plašo ģeogrāfisko sastopamību Eiropā (no Urāliem līdz Portugālei, no Somijas līdz Turcijai), sugas kopējā populācija ir samērā neliela – 36 000–53 000 ligzdojošu pāru (Norman 2020), gandrīz visur mazais zīriņš ir aizsargājams gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī. Paaudze nomainās pēc 10 gadiem, bet, pēc gredzenošanas datiem, atsevišķi īpatņi var nodzīvot krietni ilgāk – līdz pat 23 gadiem!

Mazais zīriņš barojas ar sīkām zivīm (3–6 cm garumā), vēžveidīgajiem u. c. bezmugurkaulniekiem. Sugai raksturīgs medību veids, kuru ornitologs Kārlis Grigulis (1886–1972) tēlaini aprakstījis šādi: "*Mazais zīriņš ir visveiklākais no kaijveidīgajiem putniem. Izlidojis medībās, veikli spārnus cilādams, tas piepeši apstājas uz vietas un, galvu noliecis lejup, pētī ūdeni, tad pēkšņi, sakļāvis spārnus, kā akmens nokrīt – šļakatas vien uzsitas augšup, bet mazais makšķernieks, bez kļūdīšanās sagrābis knābī zivteli, uzspurdz gaisā un spārnus nopurinājis, priecīgi iesaucas: "šīr-gaļa, šīr-gaļa, šīr-gaļa", tad dodas pie draudziņa, kas to sagaida uz akmens Daugavas malā*" (Grigulis 1962). Lielākoties medī piekrastes seklumos, kur dzīvo dažādu sugu zivju mazuļi. Arī šāda šauri specializēta barība ir daudzveidīga, piemēram, Lielbritānijas pētnieki izpētījuši, ka mazais zīriņš tur barojas ar 14 sugu zivīm un 32 sugu bezmugurkaulniekiem, t. sk. vēžveidīgajiem (Gabot, Nisbet 2013). Šie putni gandrīz visu gadu medī sāļajos jūras ūdeņos, tādēļ organismā palielinās sāls daudzums, bet atbrīvoties no tā palīdz sāls dziedzeri, ar kuru palīdzību liekais sāls ar šķidrumu tiek izvadīts caur nāsīm.

Mazie zīriņi Latvijā

Latvijā mazie zīriņi pavada tikai 4–5 mēnešus gadā – no aprīļa vidus līdz septembra vidum (visvairāk maijā–augustā). Rudenī tie gar

Izgriez un atsūti!

Par LOB biedru var kļūt ikviens, aizpildot biedra anketu un samaksājot biedru naudu.

Atzīmējiet savu biedra kategoriju

☐ pieaugušais **15,00 €**

☐ pensionārs **5,00 €**

☐ jaunietis līdz 21 gada vecumam **5,00 €**

Saskaņā ar LOB statūtiem personām līdz 16 gadu vecumam, lai iestātos biedrībā, nepieciešama vecāku vai aizbildņa atļauja. Šo aili lūdzam aizpildīt jauniešu vecākiem vai aizbildņiem.

Paraksts / atšifrējums

Ģimenes biedri

☐ ģimenes galva **15,00 €**

☐ katrs nākamais ģimenes loceklis **1,00 €**

Paraksts

Datums

Lūdzu, aizpildiet šo anketu www.lob.lv un nosūtiet Latvijas Ornitoloģijas biedrībai, Skolas ielā 3, Rīgā, LV-1010

Foto: Oļegs Miziņenko

Mazie zīriņi *Sternula albifrons* riesta laikā.

Eiropas piekrasti dodas uz Āfrikas Atlantijas okeāna krastiem (šajā pārceļojumā veic līdz pat 10 000 km vienā virzienā) un tur kur pavada ziemas periodu (jaunie putni arī savu otro vasaru). Atpakaļ uz ligzdošanas vietām arī migrē galvenokārt gar piekrasti, tāpēc pie mums pirmos mazos zīriņus novēro tieši pie jūras, bet Daugavas ielejā tie lielākoties ielido maija pirmajā pusē.

Pavasarī pirmie mazie zīriņi reģistrēti vidēji 23. aprīlī (visagrāk – 10. aprīlī, visvēlāk – 1. maijā, 1979–2023), pārsvarā novēro pa vienam vai dažiem putniem, tikai retos gadījumos jūrmalā var novērot līdz 10–20 īpatņiem vienkopus. Pēdējos 30 gados zināmi tikai divi gadījumi ar lielākām mazo zīriņu koncentrācijām (pēc putni.lv krājuma datiem): 1998. gada 31. maijā Gaujas grīvā uzturējās ap 100 mazo zīriņu (17. maijā turpat 26, bet 2. jūnijā – 50), savukārt pēcligzdošanas sezonā 2005. gada 31. jūlijā Mērsragā vienlaicīgi novēroti ap 50–60 īpatņu. Vēl jāatzīmē, ka visu maiju mazos zīriņus var novērot dažādās iekšzemes ūdenstilpēs, jo caur Latviju pārlido arī ziemeļu un austrumu populāciju putni. Tāpēc, veicot ligzdojošo putnu uzskaites šajā mēnesī, svarīgi pareizi novērtēt šo putnu statusu.

Svarīgi norādīt, ka mazais zīriņš ir ļoti konservatīvs ligzdošanas biotopu izvēlē. Vismaz no 20. gs. sākuma un līdz pat šai dienai šie putni ligzdošanai izvēlas saliņas Daugavas ielejā (no grīvas līdz Baltkrievijas robežai, reizēm arī ligzdo lauksaimniecības zemēs vai karjeros pie upes) un Latvijas piekrastes smilšu liedagus. Retāk un visai neregulāri ligzdošana konstatēta citur. Ar laiku cilvēki pielāgoja savām vajadzībām Daugavas saliņas Rīgā, tostarp transformējot vai apbūvējot smilšu laukumus, kuros vēsturiski ligzdoja mazie zīriņi. Vismaz kopš 1995. gada šie putni atraduši alternatīvu ligzdošanas vietu – zemus jumtus Rīgā netālu no Daugavas, bet kopš 2011. gada vairākus gadus ligzdoja arī uz jumta Ogrē.

Līdzīgi citām zīriņu sugām, mazie zīriņi ir koloniāli ligzdotāji. Bieži vienuviet perē vairāki pāri, bet labākajās vietās ligzdotāju skaits var sasniegt 50 un vairāk pāru. Latvijā lielākās kolonijas minētas 20. gs. 80. gados: uz smilšu saliņas Lielupes grīvā (pie Buļļuciema) vienlaicīgi perēja līdz pat 80–90 pāriem, bet Kundziņsalā neapbūvētā smilšu laukumā – ap 50 pāru. Mazie zīriņi samērā bieži ligzdo kolonijās kopā ar citām zīriņu un bridējputnu sugām.

Foto: Oļegs Miziņenko

Mazie zīriņi jūrmalā pie Ventspils ostas, 03.05.2015.

Mazie zīriņi ligzdot sāk 2–3 gadu vecumā. Uzreiz pēc atlidošanas sāk cīņas par teritoriju un pāru veidošanu. Ligzdas būvē, sākot ar maija beigām. Ligzda ir zemē izrakta bedrīte ar minimālu izrotājumu apkārt (reizēm savāc akmentiņus vai kādus izskalotus priekšmetus tās tuvumā). Šajā bedrītē izdēj vidēji 2–3 olas, katra sver tikai 10–12 gramus (tikko izšķīlies mazulis sver apmēram 5 gramus), olas ir smilškrāsā ar tumšiem punktiņiem, kas ļauj tās labi nomaskēt. Interesanti atzīmēt, ka 3 olu dējums svarā ir līdz 60 % no mātītes svara, un tas ir viens no augstākajiem rādītājiem putnu vidū!

Olu perēšanā piedalās abi partneri, vairāk mātīte, bet tēviņš tajā laikā to apgādā ar barību. Pēc apmēram 21 dienas izšķiļas mazuļi. Tā kā mazie zīriņi dēj olas ar 1–2 dienu intervālu, arī mazuļiem ir 1–2 dienu vecuma starpība. Kad visi mazuļi ligzdā izšķīlušies, pēc 3 dienām tie atstāj ligzdu un slēpjas tās tuvumā, bet pieaugušie intensīvi medī, lai pabarotu mazuļus (līdz 50–60 reizēm dienā). Pēc barības lido kolonijas apkārtnē, bet daudzviet arī tālāk – līdz pat 5–8 km attālumā. Pēc 19–21 dienas mazuļi iegūst lidspēju, vēl līdz pāris nedēļām pieaugušie tos piebaro un apmāca medīt zivis (ligzdošanas vietā vai jau pārvietojoties gar piekrasti), un tad tie šķiras (Gabot, Nisbet 2013).

Perēšanas sekmes atkarīgas no laika apstākļiem, traucējumu un plēsonības līmeņa. Kopumā mazajam zīriņam mazuļu izdzīvotība ir diezgan zema, vidēji uz koloniju lidspēju sasniedz 0,5 mazuļi uz ligzdu. Ligzdotājus uz zemajām sērēm pie ūdeņiem apdraud ligzdvietu noskalošana stipru vētru un lietavu periodos. Mazuļi var iet bojā arī no pārkaršanas, ja ligzdas apkārtnē nav augāja vai kādu priekšmetu, aiz kuriem paslēpties. Mazuļus apdraud arī plēsīgie putni un zīdītāji (pat eži pa nakti var izēst olas). Ja ligzda tiek izpostīta, daļa perētāju pēc 8–10 dienām dēj atkārtoti, bet daļa šajā sezonā ligzdošanu vairs neturpina vai pārceļas uz citu koloniju.

Mazo zīriņu ligzdošanas vietu aizsardzības problēmas

Domājams, ka 20. gs. 70. gadu beigās Latvijā vienlaikus ligzdoja virs 350 pāriem[1] mazo zīriņu, bet pēdējos desmit gados to skaits nepārsniedz 70–100 pārus (10–15 kolonijas) (Ķerus u. c. 2021). Pašlaik mums trūkst objektīvu datu par šīs aizsargājamās sugas ligzdojošās populācijas skaita izmaiņām, jo mazos zīriņus speciāli skaita tikai Latvijas piekrastē ligzdojošo putnu monitoringa uzskaišu ietvaros (kopš 2018. gada). Šajā biotopā perē apmēram trešdaļa no mūsu populācijas, bet otrajā sugai nozīmīgajā ligzdošanas biotopā – uz saliņām Daugavas ielejā no Līvāniem līdz Baltkrievijas robežai uzskaites tiek veiktas visai neregulāri (daļu no saliņām putnotāji apsekoja ligzdojošo putnu atlantu uzskaišu ietvaros).

Īpaši problemātiskā stāvoklī ir Latvijas liedagos ligzdojošie mazie zīriņi, jo smilšu pludmales ir iecienīta cilvēku atpūtas vieta, nereti tos pavada suņi, kuri brīvi pārvietojas pa liedagu un izbiedē perējošos putnus, kā arī var apdraudēt ligzdas ar olām un mazuļus. Tieši tāpēc pēdējos gados Dabas aizsardzības pārvalde vairākās vietās ierobežo atpūtnieku kustību putnu ligzdošanas laikā, piemēram, Gaujas grīvas rajonā (no Carnikavas puses), kur mazie zīriņi plašajā liedagā agrāk perēja samērā regulāri (pirmās ziņas par ligzdošanu ir no 1962. gada, bet pēdējo reizi ligzdoja 2011. gadā). Domājams, ka galvenokārt antropogēnās slodzes dēļ mazie zīriņi vairs neligzdo vairākās vēsturiski ilglaicīgajās ligzdošanas vietās piekrastē, piemēram, posmā no Ainažiem līdz Svētupei (ligzdošana atzīmēta vismaz kopš 1977. gada, pēdējās divas ligzdas atrastas 2007. gadā attiecīgi pie Kuiviežiem un Salacgrīvas).

Svarīgs mazuļu izdzīvošanas apstāklis – iespēja atrast paslēptuvi no nokrišņiem, stipra vēja un plēsoņām zem augāja vai kādiem liedagā izskalotiem priekšmetiem, piemēram, sausiem koku gabaliem un zariem, kurus tūristi un makšķernieki nereti savāc un nodedzina kāpās, samazinot

[1] Tikai Rīgas un Limbažu rajonos vien 1978.–1979. gadā ligzdoja 240 mazo zīriņu pāri 13 kolonijās (Strazds 1980), bet, ņemot vērā, ka netika apsekotas citas šīs sugas ligzdošanas vietas Daugavas ielejā un ievērojamā Latvijas piekrastes daļā, varētu pieļaut, ka kopējā Latvijas populācija šajā periodā noteikti bija ne mazāk par 350 pāriem.

mazuļu izdzīvošanas iespējas. Jāatzīmē, ka šāda prakse ir nelabvēlīga arī citiem piekrastes liedagā un kāpās dzīvojošajiem dzīvniekiem.

Daugavas ielejā uz zemajām sērēm ligzdojošos putnus apdraud ūdens līmeņa svārstības, kad spēcīgu lietusgāžu vai stipra un ilgstoša vēja ietekmē zemākās vietas tiek noskalotas un dējumi vai mazuļi noslīkst. Pēc gredzenošanas datiem, ir zināms viens pārcelšanās gadījums, kad uz ligzdas Lielupes grīvas saliņā apgredzenots perējošais mazais zīriņš, kam 1981. gadā dējums noslīka, nākamajā gadā ligzdoja Vācijas piekrastē (Strazds, Strazds 1988). Daugavas salās ligzdošanu negatīvi ietekmē arī makšķernieku izraisītais traucējums, kad cilvēki ilgstoši atrodas pie kolonijas, novēršot zīriņu uzmanību un tādējādi sekmējot plēsēju aktivitāti.

Arī uz jumtiem ligzdojošajiem zīriņiem ir pienākuši grūti laiki, jo kaijveidīgo putnu ilgstoši apdzīvotie zemie jumti Ķīpsalā, Kundziņsalā un citur gandrīz visi tikuši remontēti vai pārveidoti, mainītajā jumtu segumā nav iespējams izveidot ligzdas bedrīti, tādēļ vējainā laikā olas aizripo. Atskatoties uz savu vairāk nekā trīsdesmit gadu ilgo putnošanas pieredzi, kad man bija veiksme konstatēt mazo zīriņu koloniālo ligzdošanu vairākās Rīgas vietās – gan uz zemes, gan uz jumtiem, ļoti negribētos šo sugu iekļaut Rīgas ornitofaunai zudušo ligzdotāju virtuālajā sarakstā (līdzās vairākām citām sugām, piemēram, platknābim, mazajam ķīrim un melnajai puskuitalai). Šobrīd gan šķiet, ka mazajiem zīriņiem, kuriem 20. gs. 80. gadu sākumā tikai Rīgas teritorijā bija no 120 līdz 150 pāriem ligzdotāju (Strazds 1983), pašlaik trūkst piemērotu un drošu ligzdošanas vietu, jo pēc Preses nama tipogrāfijas jumta nojaukšanas un tirdzniecības centra "Olimpija" jumta seguma rekonstrukcijas (Anonīms 2023), kur ligzdoja pēdējie zināmie pāri, kā arī balstoties uz portāla Dabasdati.lv lietotāju reģistrētajiem novērojumiem, 2023. gadā mazie zīriņi ligzdošanas sezonā mūsu galvaspilsētā vairs nebija sastopami. Varbūt tas ir saistīts tikai ar putnu gripas (kas īpaši smagi skāra tieši koloniāli ligzdojošās sugas) sekām vai ar īslaicīgu ligzdošanas pārtraukšanu, bet man gribētos, lai mazo zīriņu "virtuālajās pasēs" (varbūt arī gredzenošanas atskaitēs) joprojām varētu atzīmēt Rīgu kā šķilšanās vietu dzīvotspējīgai populācijai, kura šeit spējusi atrast mājvietas vismaz pēdējos 80 gados!

Jāatzīmē, ka citās valstīs mazo zīriņu populācijas palielināšanai un aizsardzībai no traucējuma un plēsējiem tiek ieguldīti lieli finanšu līdzekļi un brīvprātīgo darbs. Piemēram, Lietuvas Ornitoloģijas biedrības nesen realizētā "LIFE Terns" projekta[2] ietvaros piecu gadu laikā upes un mazajam zīriņam izveidotas jaunas vai uzlabotas dabiskās smilšu saliņas/sēres Nemunas upes ielejā, kur ligzdo ievērojama populācijas daļa, kā arī vairākās citās ūdenstilpēs izvietotas mākslīgas zīriņu ligzdošanai paredzētas platformas, un rezultātā ligzdotāju skaits ievērojami pieaudzis!

Ko vēlamies paveikt gada putna akcijā?

Turpināsim tradīciju ar gada putna zīmējumu konkursu: šogad aicināsim sūtīt zīmējumus konkursam "Saudzēsim mazo zīriņu", skaidrosim plašākai sabiedrībai nepieciešamību mazināt traucējumu piekrastes liedagos ligzdojošajiem putniem, kā arī stāstīsim par jūras izskalojumu nozīmi liedagā ligzdojošajiem putniem un citiem dzīvniekiem, mudināsim brīvprātīgos piedalīties piekrastē ligzdojošo putnu uzskaitēs, aicināsim putnotājus apmeklēt iepriekš zināmās mazo zīriņu koloniju vietas, lai no attāluma (pēc iespējas mazāk traucējot šos putnus) novērtētu ligzdotāju klātbūtni un perētāju skaitu, kā arī pastāstīsim par vairākām nu jau zudušajām mazo zīriņu ligzdošanas vietām – ar cerību, ka kādreiz šie putni tur atgriezīsies ligzdot!

[2] Pieminētā Lietuvas "LIFE Terns" projekta noslēguma sanāksmē (18.10.2023.–20.10.2023. Viļņā) ar referātu par Latvijā ligzdojošo zīriņu skaitu, izmaiņu tendencēm un apdraudējuma faktoriem, uzsverot tieši mazā zīriņa stāvokli (R. Matrozis, A. Stīpniece, M. Janaus: "Terns in Latvia – population status and nesting sites"), piedalījās arī pārstāvji no Latvijas – Antra Stīpniece un Ruslans Matrozis.

Literatūra

Anonīms 2023. Ķīpsalas zīriņu kolonijai pienācis gals. *Kas jauns avīze*, 11.05.2023.: 5.

Gabot D., Nisbet I. 2013. Terns. London: Collins, 461 pp.

Grigulis K. 1962. Mūsu republikas kaijas. *Zvaigzne* 11: 32.

Grosse A. 1942. Zur Vogelwelt des Kanjersees und seiner Umgebung. *Korrespondenzblatt des Naturforscher – Vereins zu Riga* 64: 78–100.

Ķerus V., Dekants A., Auniņš A., Mārdega I. 2021. Latvijas ligzdojošo putnu atlanti 1980–2017. Rīga: Latvijas Ornitoloģijas biedrība, 511 lpp.

Lichtenstein J. N. H. 1829. Animalia Curoniae observata. *Bulletin de la Societé Imperiale des Naturalistes de Moscou* 1 (9): 289–297.

Norman D. 2020. Little Tern *Sternula albifrons*. In: European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change. Barcelona, European Bird Census Council & Lynx Edicions: 378–379.

Strazds A. 1980. Kaijveidīgo putnu ligzdošanas kolonijas Rīgas un Limbažu rajonos. Diplomdarbs. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 70 lpp.

Strazds M. 1983. Rīgas pilsētas ornitofauna. Diplomdarbs. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 156 lpp.

Strazds M., Strazds A. 1988. Putni pilsētā. Rīga: Zinātne, 108 lpp.

Summary

Little Tern named Bird of the Year 2024 in Latvia /Ruslans Matrozis/

LOB has chosen the Little Tern *Sternula albifrons,* a rare and especially protected species in Latvia, as Bird of the Year 2024. Since the beginning of the 21st century, there has been a noticeable decline in Little Tern numbers. The most important reasons for the decline of the Little Tern population in Latvia are anthropogenic disturbance and loss of favourable nesting habitats, which has led to a loss of many historical nesting sites. Since 2022, three seashore sites that previously suffered from a substantial disturbance caused by people have been fenced off in the nesting season. Still much more work is needed to promote public awareness and actually enable the repopulation of historical Little Tern nesting sites.